

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ХАРАКТЕР КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ

У пропонованій статті відповідно до її мети та завдань аналізуються комунікативно-прагматичні особливості мовної категорії оцінки, а також розглядаються основні засади побудови комунікативно-функціональної типології оцінних висловлювань у діалозі, що є перспективним напрямком подальших досліджень оцінних одиниць.

Ключові слова: категорія оцінки, оцінні діалогічні комплекси, експресиви, комунікативно-функціональна типологія.

В предлагаемой статье в соответствии с ее целью и задачами анализируются коммуникативно-прагматические особенности языковой категории оценки, а также рассматриваются основные принципы построения коммуникативно-функциональной типологии оценочных высказываний в диалоге, что является перспективным направлением дальнейших исследований оценочных единиц.

Ключевые слова: категория оценки, оценочные диалогические комплексы, экспресивы, коммуникативно-функциональная типология.

In accordance with its objective and tasks the current article deals with the features of communicative and pragmatic nature of evaluation categories and studies the basic formation principles of the communicative-functional typology of evaluative statements in the dialogue, which is outlined as the possible prospect of further researching of evaluation units.

Key words: evaluation category, evaluation dialogical systems, expressives, communicative and functional typology.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що у мові проявляється взаємодія людини та дійсності у найрізноманітніших аспектах, одним з яких є оцінка: мовці розділяють об'єктивний світ з точки зору його ціннісного характеру – добра та зла, користі та шкоди, тощо. Таке членування соціально обумовлене та досить складно відображене в мовних структурах [1: 5].

З цією думкою погоджується В. В. Виноградов [2: 63], котрий у своїх працях стверджував, що «слову притаманні не тільки лексичні, граматичні, предметні значення, але в той же час воно виражає оцінку суб'єкта». Отже, категорію оцінки можна з упевненістю назвати універсальною, оскільки не існує мов у світі, у яких не було б уявлення про дихотомію «добре – погано».

Актуальність статті зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на вивчення мови в процесі її функціонування, а також важливістю дослідження оцінного впливу як одного з аспектів комунікації, потребою з'ясування прагматичного потенціалу категорії оцінки та важливістю аналізу її участі в процесі формування різних типів адресатно-орієнтованого мовлення.

У лінгвістичній літературі поки досі не існує чіткого визначення категорії оцінки. Труднощі у визначенні цієї категорії полягають у тому, що це явище є багатоаспектним

і належить до різних сфер науки, де має свою галузеву інтерпретацію, зберігаючи при цьому стрижневі елементи. Тому звернення до питання визначення категорії оцінки багатьох лінгвістів є цілком закономірним [3: 37].

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляд категорії оцінки як сфери зацікавленості лінгвістів знайшов широке відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Н. А. Авганова, В. В. Акуленко, Н. Д. Арутюнова, О. Л. Бессонова, О. М. Вольф, Н. В. Гончарова, О. В. Зубов, В. М. Кирилова, Г. В. Колшанський, Т. А. Космеда, Т. О. Крисанова, О. М. Островська, Г. Г. Почепцов, Г. І. Приходько, В. М. Телія, О. В. Яшенкова, J. R. Averil, W. D. Hudson, D. L. Perry та ін.).

Проаналізувавши основний корпус праць із обраної тематики, ми дійшли висновку, що категорія оцінки у плані комунікативно-прагматичного підходу є **недостатньо дослідженою**, хоча й існує значна кількість доробків, вартих уваги дослідників даної проблеми [1; 3; 4; 5; 6].

Таким чином, *предметом* розгляду у даній статті виступають особливості висвітлення комунікативно-прагматичного характеру категорії оцінки у науковій лінгвістичній та художній літературі з *метою* визначення пріоритетної проблематики у вивченні даної категорії в аксіологічній прагмалінгвістиці та комунікативно-функціональній лінгвістиці.

Мета роботи визначила необхідність розв'язання конкретних *завдань*:

- кваліфікувати основні характеристики оцінних висловлювань та їх місце в прагмалінгвістиці;
- визначити місце мовленнєвих актів оцінки в діалозі та основні типи оцінних діалогічних комплексів;
- розглянути найбільш відомі класифікації мовленнєвих актів оцінки;
- здійснити спробу комунікативно-функціональної типології оцінних висловлювань у діалозі.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи комунікативно-прагматичне спрямування нашого дослідження, будемо виходити з такої робочої дефініції: **оцінка** – це функціонально-семантична категорія, що поширюється на всі рівні мови і представлена сукупністю мовних одиниць з оцінним значенням, які виражають позитивне або негативне ставлення мовця до змісту повідомлення, спрямоване на реалізацію певного комунікативного завдання [5: 3]. Породження оцінного висловлювання зумовлене тим, що в процесі комунікації в людини з'являється потреба висловити своє ставлення до дійсності, яке є водночас оцінним і прагматичним [6: 6].

До **основних характеристик категорії оцінки** належать: антропоцентричність, когнітивність, прагматичність, інтуїтивність, суб'єктивність, об'єктивний характер мотиву оцінки, ціннісний характер оцінки та бінарність [7: 19]. Всі вищеперераховані властивості категорії оцінки являються релевантними характеристиками та є актуальними для нашого дослідження.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на **структуру оцінної рамки**, у якій традиційно виділяють основні компоненти: 1) суб'єкт, 2) об'єкт, 3) мотиви оцінки, 4) оцінні предикати, 5) «оператори» (засоби вираження оцінки). З них обов'язковими, тобто експліцитно вираженими, є об'єкт та засоби вираження оцінки, а суб'єкт і оцінний предикат можуть залишатися прихованими категоріями у структурі висловлювання. Це поясню-

ється комунікативними намірами мовця, а також тим типом оцінки, який виражено у зазначеній ситуації [8: 270].

Не викликає сумніву твердження про соціальну обумовленість оцінки. Її інтерпретація залежить від норм, прийнятих в тому чи іншому суспільстві або відокремленій мовній спільноті. Так, світобачення та світовідчуття, соціальні інтереси та мода, престижність та неприйняття формують та деформують оцінку. Але оцінні предикати пов'язані не тільки з фактором мовця, інтенції адресанта, виражені цими предикатами, досить активно звернені до адресата мовлення. Дехто з авторів вбачає значення оцінних висловлювань у впливі [3: 6]. Воно виховує норми поведінки. Таким чином, його інтерпретація включає фактор адресата і комунікативну мету конкретного мовленнєвого акту.

Визначивши необхідні властивості оцінки, перейдемо до вивчення комунікативно-прагматичного аспекту оцінних висловлювань як безпосереднього предмету нашого дослідження.

Висловлювання з оцінними компонентами досить різноманітні. Як зазначає О. М. Вольф, оцінними вважаються не тільки ті з них, які містять оцінні слова *добре/погано*, але й багато інших тверджень, до яких, як один з компонентів, входять слова чи вислови з оцінною семою (наприклад, *Ти написав цікаву, талановиту, чудову книгу* (оцінний сенс «добре») [1: 163].

Дослідниця підкреслює, що серед оцінних висловлювань особливе місце займають вирази, які не містять ані оцінних слів, ні оцінних сем в окремих словах, але набувають оцінного значення завдяки стереотипам, що існують в загальній для даного соціуму «картині світу» (наприклад, *Сьогодні на дорогах ожеледиця* (це «погано») [1: 164].

Чільне місце в оцінних мовленнєвих актах займають діалогічні пари, у яких один з елементів (ініціативна або реактивна репліка) містить оцінне висловлювання. Слідом за О. М. Вольф [1: 186-191] виділяємо наступні **типи оцінних діалогічних комплексів**:

- **питальні комплекси**, до яких входять питання про певну ознаку, що припускають **відповідь з оцінним значенням**:

«*Do you think she really stole a car?*»

«*Absolutely, I wouldn't put it past her*», said Dove [13: 68].

- **питальні діалогічні комплекси з оцінкою в питанні та у відповіді**:

«*How come the stupid Vinsons get to stay here and we have to go?*»

«*Peejoe. Keep your voice down. I'm ashamed of you. This isn't their fault*» [13: 33].

- **стверджувальний діалогічний комплекс**, у якому **ініціативна репліка оцінює, а реактивна – підтверджує оцінку**:

«*I told you we had plenty of room*», he said.

«*It's the biggest house I've ever seen*», Wiley said. «*It's a mansion*» [13: 46].

- **окличні оцінні висловлювання**, що співвідносяться з твердженнями, які позначають об'єкт оцінки:

«*I had her when I was twenty*».

«*You're thirty-five?!*», Lloyd asked. «*But you look so much younger!*» [14: 78].

- **суперечка про оцінку**:

«*You must be busy*», Annie sympathized.

«*I must be insane!*» was Martha's response [14: 16].

Можна стверджувати про те, що одне з основних завдань дослідника категорії оцінки полягає у встановленні типології та поясненні її функціонального різноманіття.

Перша суттєва **типологія оцінних предикатів** була запропонована ще у 50-ті рр. минулого століття англійським лінгвістом П. Ноуелл-Смітом [10: 87], що містила такі типи контекстів оцінних предикатів: віддання переваги; порада, інструкція, рекомендація; похвала; схвалення, що імплікує рекомендацію; винесення різноманітних конкурсних та інших кваліфікацій (відхилень та апробацій); оцінні прикметники в поєднанні з іменами спеціалізованих об'єктів вказують на їх ефективність; оцінні прикметники в поєднанні з функціональними іменниками вказують на вміння (назви професій).

Усі функції та контексти застосування оцінних предикатів об'єднані поняттям вибору, завдяки якому існує шкала цінностей та різноманітні кваліфікації.

Ще одна класифікація оцінок була запропонована фінським логіком фон Врігтом [4: 66]. Вона виконана в руслі концептуального аналізу та базується на вживанні англійського прикметника good та його антонімів. Згідно даної класифікації існують такі різновиди оцінних висловлювань: інструментальні; технічні, або оцінки майстерності; оцінки користі; утилітарні; медичні; гедоністичні.

У подальшому розвитку системи фон Врігта виділені наступні віхи категорії оцінки: категорія об'єктів, до яких застосовується оцінка; логічне відношення між антонімічними концептами; проблема сенсу оцінного предикату; можливість верифікації оцінного судження; комунікативна функція оцінного висловлювання; відношення до порівняння [4: 68].

Згідно з думкою більшості дослідників [6], в оцінці семантичний та прагматичний аспекти нероздільні. Усі сторони її функціонування відображають злиття семантики (власного значення мовних одиниць, включаючи висловлювання в цілому) та прагматики (умов реалізації процесу комунікації). Такий підхід орієнтує передусім на розгляд декількох класифікацій оцінних висловлювань, основаних на семантичному підході.

С.С. Хідекель, О.Л. Бессонова [11: 15-19] запропонували таку семантичну класифікацію типів оцінного значення:

- **раціональна оцінка** – передбачає оцінне судження і шляхи вираження, які враховують цей характер оцінки;
- **емоційна оцінка** – це, як правило, експресивна оцінка, тобто безпосередня реакція на об'єкт (предмет, подію);
- **раціонально-емоційна оцінка** – проявляється, коли судження та переживання знаходяться в органічній єдності та актуалізуються одночасно, в залежності від ситуації.

Н.Д. Арутюнова [4] розробила типологію оцінних значень на основі взаємодії суб'єкта оцінки з її об'єктом:

- **сенсорні оцінки**, що, в свою чергу, поділяються на сенсорно-смакові, психологічні (інтелектуальні та емоційні);
- **сублімовані, або абсолютні оцінки**: естетичні та етичні;
- **раціоналістичні оцінки**, пов'язані з практичною діяльністю людини: утилітарні, нормативні, телеологічні.

У своїй таксономії мовленнєвих актів Дж. Р. Сьорль виділяє п'ять основних категорій іллокутивних актів: асертиви, директиви, комісиви, експресиви та декларативи. Для аналізу оцінних висловлювань інтерес представляють експресиви, за допомогою

яких, як вважає науковець, виражаються почуття та ставлення. Дж. Р. Сьорль відносить до експресивів лише мовленнєві акти, що орієнтовані на соціальні ритуали: вибачення, подяку, співчуття, привітання. Всі вони мають спільну перлокутивну мету – викликати позитивне ставлення співбесідника [12: 120].

О. М. Вольф [1: 166] вважає, що перерахована вище група мовленнєвих дій є лише частковим випадком мовленнєвих актів оцінки і пропонує розглядати клас експресивів у ширшому розумінні, зараховуючи до них а) обумовлені соціальними конвенціями вибачення, подяку, привітання та ін., та б) оцінні висловлювання, що належать індивідуальним суб'єктам та чия іллокутивна мета полягає у вираженні емоційного впливу мовця та/або здійснення емоційного впливу на слухача, оснований на схваленні або осуді.

Однак, важливо підкреслити, що не завжди іллокутивною метою оцінки є емоційний вплив на співбесідника і, відповідно, не завжди перлокутивний ефект полягає у зміні його емоційного стану. Оцінка, в якій превалує раціональний аспект та повідомляється думка про об'єкт, розрахована на те, щоб адресат погодився з оцінкою мовця: її перлокутивний ефект полягає у згоді [1: 168].

Дотримуючись таксономії Дж. Р. Сьорля, О. М. Вольф та їх послідовників (Г. Г. Почепцов, Дж. Н. Ліч, К. Бах, В. В. Богданов), вважаємо за належне розвивати дану теорію, спираючись на положення про експресиви як іллокутивний акт в ширшому розумінні, тому пропонуємо таку **комунікативно-функціональну рубрикацію типів експресивів у діалозі**:

I. Позитивні оцінні висловлювання, які розподіляємо на репліки з перлокутивною метою вираження захоплення, ентузіазму, радості, задоволення, довіри, прихисті, симпатії, захищеності, бажання приносити людям щастя, приємного хвилювання, гордості, тощо:

«You like the house?»

«It's really huge!» [13: 46].

У представленому мовленнєвому акті іллокутивна мета полягає у одержанні інформації, яка пов'язана з оцінкою будинку, в результаті чого досягнуто перлокутивного ефекту захоплення.

II. Негативні оцінні висловлювання, серед яких виділяємо репліки з перлокутивною метою вираження гніву, страху, тривоги, відрази, заздрощів, іронії, самотності, розчарування, вини, ненависті, горя, безпомічності, ревності, підозрілості, сорому, сумніву, зневаги, тощо:

«Come on, Mabel, you're not still mad about Monopoly, are you?»

«Don't be ridiculous» [13: 98].

У зазначеній ситуації іллокутивна мета мовця полягає в отриманні інформації про емоційний стан адресата, що спричиняє перлокутивний ефект іронії з його боку.

Існує декілька суперечливих точок зору щодо питання про необхідність виділення нейтральних (нульових) оцінних висловлювань. О. М. Островська [3: 97] вважає, що оцінка може бути позитивною та негативною, але ніколи не може бути нейтральною, оскільки вона або є, або її взагалі немає. Більшість дослідників даного питання (Н. Д. Арутюнова, О. М. Вольф, В. Д. Девкін, Г. Г. Кошель, Й. А. Стернін, С. С. Хідекель) розглядають позитивну (меліоративну) та негативну (пейоративну, дерогативну) оцінки як

полярії, що припускають існування певної нейтральної (нульової) оцінки, яка виступає в якості «точки відліку» при оцінній кваліфікації об'єкта [1].

Отже, вважаємо за необхідне виділити третій тип оцінних висловлювань, якому, на нашу думку, варто приділити особливу увагу у подальшому розвитку дослідження категорії оцінки.

III. Нейтральні оцінні висловлювання, до яких належать репліки з перлокутивною метою вираження байдужості, зацікавленості, здивування, збентеженості, спокою, втоми, тощо:

«Did you see Brandolini's file then?»

«No, but I'm double-checking. I could have missed it. It's to be here» [13: 15].

Намагаючись отримати інформацію, пов'язану з оцінкою документів, адресант досягає перлокутивного ефекту збентеженості з боку адресата.

Отже, у даній комунікативно-функціональній класифікації експресивів за основу беремо як іллокутивну мету мовця, так і досягнутий перлокутивний ефект.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження категорії оцінки як «найяскравішого представника прагматичного значення»[4] представляє значний інтерес на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Безсумнівно, дана категорія є універсальною, оскільки навряд чи існує соціум, в картині світу якого відсутні явлення про хороше та погане.

Чільне місце в оцінних мовленнєвих актах займають діалогічні пари, у яких один з елементів містить оцінне висловлювання. У статті описано декілька типів оцінних діалогічних комплексів, розроблених у працях О. М. Вольф [1], але для подальшого розвитку нашого дослідження діалогічних едностей «питання-відповідь» обираємо лише типи «питальні комплекси, у які входять питання про певну ознаку, що припускають відповідь з оцінним значенням» та «питальні діалогічні комплекси із оцінкою в питанні та у відповіді».

Оскільки всі сторони функціонування категорії оцінки відображають злиття семантики та прагматики [6], у статті розглянуто декілька класифікацій оцінних висловлювань, оснований як на семантичному, так і на прагматичному підходах та закладено основу комунікативно-функціональної типології оцінних висловлювань у діалозі, що базується як на іллокутивній меті мовця, так і на досягнутому перлокутивному ефекті. Поряд з виділенням позитивних і негативних оцінних висловлювань автор, зокрема, наголошує на необхідності детального вивчення нейтральних оцінних висловлювань, яким досі не приділялось належної уваги у лінгвістичних дослідженнях. Вартим уваги також є визначення стратегій і тактик, які використовує адресант для досягнення заданого перлокутивного ефекту реактивного оцінного висловлювання адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – М. : URSS, 1985. – 257 с.

2. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.

3. Островська О. М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олександра Миколаївна Островська. – Львів, 2001. – 176 с.
4. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 430 с.
5. Яшенкова О. В. Оцінні номінації в англійському діалогічному мовленні: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ольга Володимирівна Яшенкова. – К., 1995. – 23 с.
6. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові / Ганна Іллівна Приходько. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 362 с.
7. Лызлов А. И. Оценка и языковые способы ее выражения в паремиях: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Алексей Игоревич Лызлов. – М., 2009. – 203 с.
8. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 345 с.
9. Зубов А. В. О языковых средствах выражения категории оценки в современном английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Алексей Викторович Зубов. – М., 1974. – 23 с.
10. Nowell-Smith P. H. Ethics / Patrick H. Nowell-Smith. – New York: Philosophical Library, 1957. – 283 p.
11. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ольга Леонідівна Бессонова. – Донецьк, 2002. – 362 с.
12. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница: Нова книга, 2009. – 272 с.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

13. Childress Mark. Crazy in Alabama / Mark Childress. – New York: Ballantine Books, 2003. – 383 p.
14. Reid Carmen. The personal shopper / Carmen Reid. – London: Corgi Books, 2007. – 439 p.